

Venecija u kontinuitetima kasnovizantijskog i postvizantijskog Mediterana

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Apstrakt. Vizantija je postepeno nestajala, a Venecija preuzimala njena strateška pomorska uporišta i vitalne ekonomske funkcije. U istoriji njihovih složenih odnosa, svakodnevni život na Mediteranu nastavio je da se odvija vođen unutrašnjim potrebama za opstankom i razvojem. Ta pojava iziskuje dublja ispitivanja. Vizantija je bila pretežno teritorijalna imperija. Fizički obrisi Mletačke republike bili su mora, obale, ostrva i pomorski putevi koji su povezivali azijski Istok i evropska tržišta. Venecija je bila sistem funkcija: navigacija, poslovanje, logistika. Konačni pad Vizantije 1453. nije podrazumevao diskontinuitete u navigaciji, poslovanju, svakodnevnom životu, institucijama. Do kraja XV veka Venecija je ostala na vrhuncu trgovačkih aktivnosti. Primer Dubrovačke republike bio je sličan, njen sistem funkcija prodirao je duboko u balkansko zaleđe, i bio više kontinentalnog karaktera. Vizantijski uticaji trajali su u Veneciji gotovo milenijum. Grad Venecija bio je politička, ekonomska, institucionalna prestonica, čuvena po raskošnom, galantnom životu. Venecija je unosila italijanske elemente u kulture grčkih svetova na ostrvima, u lukama, na Peloponezu. Imperijalna Venecija bio je sistem luka, malih kopnenih poseda i ostrva, gde se odvijao jedan poseban svakodnevni život, daleko od metropole. Geografija Venecije bila je simbolična, koliko i stvarna. Pojava Turaka na Sredozemlju okrenula je Veneciju prema jednoj koherentnijoj evropskoj politici. Venecija je ipak uspjela da premosti dve epohe istočnog Sredozemlja, poznju vizantijsku i dolazeću osmansku. Mletačka politika, institucije, i pogledi na svet bili su zasnovani i na „brodelovskim“ kontinuitetima mediteranske svakodnevice i stvarnosti. Vizantijski Mediteran bio je i mletački, i trajao i u potonjim vremenima. U XVII i XVIII veku, Mediteran je i dalje bio „unutrašnje“ evropsko more, životni prostor izuzetan dok je čuvao različitosti.

Gljučne reči: Venecija, Vizantija, Osmansko carstvo, Grci, Turci, sistem funkcija, navigacija, poslovanje, logistika, svakodnevni život

Uvod

Vizantija se gasila postupno, u procesu koji je trajao dugo. Počela se raspadati pre prvoga prvoga pada Carigrada 1204, ali nije u potpunosti nestala nakon drugog pada Carigrada 1453. Vizantija nije bila samo njen grčki svet, ali je trajanje postvizantijskog sveta u kontinuitetu svakodnevice moguće pratiti zahvaljujući, pre svih, grčkim zajednicama koje su čuvale svoje posebnosti od osmanskih institucija, kulture i ostalih uticaja. Venecija je, s Đenovom, preuzimala najvitalnije strukture vizantijske ekonomije, doprinoseći, time, slabosti Vizantije pred osmanskim invazijom. Pad Vizantije odvijao se u složenim istorijskim procesima, od krize vizantijskog feudalizma i političke emancipacije slovenskog susedstva, do ishodišta demografske i ekonomske katakliz-

*nikola.samardzic@f.bg.ac.rs/marija.kocic@f.bg.ac.rs

me koja je nastupila provalom Crne smrti sredinom XIV veka. Ali su upravo mletačke enklave na vizantijskoj, potom i osmanskoj teritoriji, i sistem funkcija uspostavljen između metropole i svih tačaka do kojih su dopirali mletački poslovni interesi, omogućili nastavak važnih oblika života vizantijskog sveta i kad je Carstvo prestalo da postoji.

Sistem funkcija Mletačke republike obuhvatao je tri osnovne aktivnosti: logistička i vojna podrška plovidbi, centri za sabiranje i redistribuciju, prirodni i ljudski resursi. Izvor nezavisnosti, i sloboda, bila je razmena. Transfer bogatstva odvijao se od periferije ka centru. Venecija je potvrdila svoju pomorsku snagu kad je brodovima prebacila krstašku vojsku koja je zauzela Carigrad i najveći deo evropskog dela Vizantije, 1202–1204. Privremeno, Venecija je bila u senci "latinskih" državnica koje su izlazile na Egejsko more, ali je jedina poznavali geografiju Vizantijskog carstva. Kako se izrazio dužd Enriko Dandolo (Enrico Dandolo, 1107–1205, dužd: 1192–1205), Venecija je dobila "četvrtinu i polovinu četvrtine carstva Romeje": Drač i obalu do Nafpaktosa (Lepanta) u Korinjskom zalivu, Jonska ostrva, zapadni Peloponez s lukama Koron i Modon, ostrva Naksos i Andros, dva grada na Eubeji (Evia, ili Negroponte), Galipolje i Herakleja, obala Trakije, Jedrene, Krit. Dandolo nije pokazao zainteresovanost za bilo koju teritoriju u dubini kopna (Norwich 2007, 170-178). Jug Peloponeza zauzeo je Žefroa Vilarduen (Geoffroi de Villehardouin, oko 1150 - između 1212. i 1218), i uspostavio kneževinu *Morea*. Odredbe podele carstva potekle su iz imperijalne hrisovulje Veneciji iz 1198. Dandolo je od nominalnog cara Boduena Flandrijskog (Baudouin de Flandre et de Hainaut, Baudouin I kao krstaški vizantijski car, 1171-1205. ili 1206) dobio vizantijsku titulu despota. Boduenu I je pripalo pet osmina Carigrada, Danolu preostale tri osmine. Dandolo je kupio Krit od Bonifacija od Monferata (Bonifacio del Monferrato, oko 1150-1207), ali samo kao titularni posed. Ostrvo su morali da osvoje, i svoj deo carstva (Nicol 1988, 141).

Snaga Venecije privukla je i Srbiju koja je u poslednjim decenijama XII veka pokušala da stekne samostalnost na račun Vizantije. Sin Stefana Nemanje, budući Stefan Prvovenčani oženio se Anom, ćerkom dužda Enrika Dandola, pošto se razveo od vizantijske princeze. Ona je umrla verovatno pre 1217, i ostavila mu sina Uroša (Ćuk 1986, 9-11).

U vekovima koji su usledili, Venecija je rasejala kolonije u istočnom Sredozemlju, osvajanjem ili kupovinom. Strukturalno, mletačko carstvo sastojalo se od logističkih uporišta, usputnih stanica, luka i ostrva, i trgovačkih četvrti po gradovima pod tuđom upravom, povezanih ustaljenim trgovačkim putevima. Po uzoru na Veneciju, Dubrovačka republika je uspostavila sistem funkcija koji je prodirao duboko u balkansko zaleđe.

Vizantijsko poreklo Venecije i prodor u vizantijski svet

U stvarnost poznovizantijskog i postvizantijskog Mediterana spada, pre svega, zajednička istorija mora. "Ali je istorija jednog mora istorija obalskih naroda. A ti narodi, okupljeni ili ne u geopolitičkoj vizuri, ostaju različiti i samostalni, i povezani pre svega onim što Fernan Brodel naziva 'ravnicom' ili 'tečnom površinom'; ujedinjeni u onome primarnom elementu koji navigacija sugerira

še ili iziskuje: trgovinom” (Palumbo 1989, 44). Opstanak Venecije, ili Dubrovnika, u epohama koje su se smenjivale, otkrivao je sistemsku superiornost njihovog uređenja, koje je bilo i jedno od polazišta prakse prilagodljivosti. Mletačka i Dubrovačka republika nisu bile bez unutrašnjih slabosti. Dubrovnik je zadržao jedan lokalni karakter, nametnut odnosima sa zaleđem. Venecija je u XIV veku privremeno zaustavila prekomorsku ekspanziju. Kriza sredine XIV veka nametala je nove napore u snabdevanju žitaricama. Otvorila se i potreba da se osiguraju alpski prilazi severnim tržištima. Kako bi se prehranjivala iz zaleđa, i uspostavila sistem kopnene bezbednosti, Venecija je uspostavila političku kontrolu nad Padovom, Veronom, Brešom, Bergamom. U XV veku mletačka kopnena teritorija protezala se gotovo do jezera Komo. Stanovništvo Venecije dostiglo je 100.000 (Lane 1973, 220–221).

Đenova je, uz Veneciju, koristila slabosti Vizantije, ali je vremenom, u XV veku, u odnosu na Veneciju, već postala inferiorna. Bila je upola manji grad. Njena uporišta protezala su se od Krima, gde je Kafa, prepuštena Turcima 1475, narasla do veličine same Đenove. U Kafi su obitavali Turci, Tatari, Rusi, Poljaci, Jermeni, Grci. Đenovljani su eksploatisali rudnike stipse u Fokeji, i bogate plantaže mastike na Hiosu. Kontrolisali su Lezbos, Tasos i Samos na Egejskom moru. Dolaskom Turaka, i drugim padom Carigrada 1453, počele su oscilacije mletačkog i đenovljanskog posedovanja egejskih ostrva. Venecija je držala Krit 1212–1669, a Kipar 1489–1570.

Istorijski uspeh Venecije, i jedno od tumačenja njenih sloboda i trajanja, bio je transfer ključnih ekonomskih aktivnosti, time i dinamike svakodnevnog života, s kopna na more. Autonomija primorskih zajednica, obezbeđena posebnostima pomorskog saobraćaja, kretanja i razmene, doprinela je da one budu delimično izuzete od promena koje su nametale “velike” istorije teritorijalnih osvajanja, a vodile su uspostavljanju relativno postojanih teritorijalnih država, u političkim procesima od sredine XV veka. Brodelovski Mediteran dugog trajanja, njegovu ustaljenu svakodnevnicu povremeno su remetili politički potresi dovoljno snažni da preusmere tokove života koji se odvijao inercijom ljudskih navika, podneblja, bazične razmene, kulturnih obrazaca. Venecija je u XI veku bila već, partner Vizantije, ne samo udaljena provincija. Za Veneciju je Vizantija bila tržnica i tržište, i saveznica protiv rastućih ambicija zapadnih vladara (Nicol 1988, 51). Prodor italijanskih pomorskih republika u istočno Sredozemlje postao je dinamična snaga jedne nove stvarnosti od kraja XII, ili početka XIII veka. Italijanske pomorske republike iskoristile su Treći i Četvrti krstaški rat pre svega kako bi obezbedile stalnu plovidbu, nova tržišta, političke i poslovne dogovore. Već u Trećem krstaškom ratu pomorske snage bile su očigledno nadmoćne nad kopnenim u opštem sistemu ratovanja, 1189–1192. Četvrti krstaški rat 1202–1204. Venecija je iskoristila kako bi uspostavila razvijenu mrežu funkcija na istočnom Sredozemlju. Venecija je zauzela 1202. Zadar, i, s pretežno francuskim krstašima, 1203–1204. učestvovala u opsadi i prvom padu Carigrada. Venecija je, izvesno, donosila najvažnije odluke, i kad su se stvari odvijale stihijski. Vizantija se zapravo već u međuvremenu raspala. U Veneciji je završio basnoslovni plen iz Carigrada, s bronzanim konjima s Hipodroma (Triumphal Quadriga). Bio je to i još jedan pro-

dor vizantijske kulture koja je prožimala i prethodne epohe mletačke umetnosti. Venecija je ovladala trgovačkim putevima Vizantije, i životnim strujanjima njene ekonomije, na morima, tamo gde su ekonomije, ne samo u tome vremenu, najvitalnije, i potiskivala rivale. Vlast je uspostavljala prilagođavajući se lokalnim prilikama. U Draču, Koronu i Modonu postavljeni guverneri s posadama. Krf je postao nasledni feud deset porodica pod suverenitetom Venecije. Marko Sanudo (Marco Sanudo, oko 1153 – između 1220. i 1230), nećak dužda Dandola, na ostvu Naksos osnovao je vojvodstvo Arhipelaga. Kefalonija je priznala vlast dužda ali nisu upravljali Mleci. Na Peloponezu, Vilarduen na svojim domenima oslobodio mletačke trgovce taksi, a on lično imao mletačko građanstvo. Slično je uspostavljena vlast na Eubeji (Negroponte) gde su Mleci uzeli dve luke, a ostalo prepustili feudalcima. Kritom je upravljao mletački vojvoda, a postavljali ga dužd i njegovo veće u Veneciji (Nicol 1988, 124-147).

Venecija je razvijala svoj poslovni sistem u Vizantiji, dok su se Grci borili da obnove vlast na centralnim kopnenim tačkama, na teritorijama ključnim u vizuri vizantijske imperijalne ideologije. Da je ta pretežno kontinentalna politika zastarela, prevaziđena i neefikasna, potvrdila je upravo Venecija prodorom u Vizantiju. Mihailo VIII Paleolog (Mikhael VIII Palaiologos, 1223–1282, car: 1259/1261–1282), vladar Nikeje, oslobodio je Carigrad 1261, a za pomoć u poduhvatu Đenovljane nagradio privilegijama u trgovini žitaricama, vojskom i krznima po Crnom moru. U Carigradu je osnovana đenovljanska kolonija u Peri, ili Galati, s pravom samouprave. Venecija je u međuvremenu, 1211–1212, zaposela Krit, drugo najveće sredozemno ostrvo nakon Sicilije, od čije je veličine bilo važnije mesto na pomorskim putevima. Vremenom su Grci i Mleci učili da zajedno žive. Najdinamičnija saradnja uspostavljena je upravo na Kritu, gde je nastajala nova, mletačko-grčka kultura (Manussacas 1973, 473–514).

Carigrad je 1204–1261. bio i “jedna nova Venecija”, kondominijum Mletaka i krstaša. Prvi pad Carigrada uspostavio je nov prodor vizantijskih uticaja na italijansku umetnost. U Italiju su pristizali i grčki klasični tekstovi. Taj proces ponovio se u prvoj polovini XV veka (Mollat, Braunstein, Hocquet 1973, 532).

Povremeni sukobi Venecije i Đenove upućivali su na potrebu uzajamne tolerancije, čija je osovna pretpostavka bila uspostavljanje interesnih sfera. Vodile su dva rata u XIII veku, 1261-1270, i 1294-1299 (Crouzet 2005, 71–72). Đenovljani su bili dominantni u istočnim vodama Egejskog, i u Crnom moru. Venecija je preuzela trgovinu sa Egiptom. Uspon Mongolskog carstva u XIII veku pomerio je transazijske rute, i otvoren je novi put svile do obala Crnog mora. Čim je uspostavljen bezbedan pristup Crnom moru nakon 1261, Venecija i Đenova nastojale su da ovladaju dometima azijskog kopnenog puta do Indije. Đenovljani su se ustalili u Kafi na Krimu, Mleci se pojavili u Azovskom moru. Kako su rasle potrebe italijanskih gradova, sve su se više dopremale žitarice sa sve veće udaljenosti, kako su, bez obzira na cenu transporta, bile jeftinije od onih iz Italije. Cene žitarica skakale su zbog opšteg demografskog rasta na Sredozemlju od početka XIV veka. Trgovačka revolucija vodila je urbanom rastu, urbani rast iscrpljivao ljudske radne resurse iz ruralnog zaleđa. Bilo je

i gladnih godina. Trebalo je snabdevati i stanovnike Venecije, i njeno kopno zaleđe. Sa sličnim izazovima suočavao se Carigrad (Abulafia 2011, 376-379).

Zahvaljujući nadmoći mletačke njene mornarice, Jadransko more postalo je *Golfo di Venezia*. Između 1280. i 1330. Mleci su usavršili flotu, sistem navigacije i mrežu poslovnih odnosa (Mc Neill 1974, 46).

Velike trgovačke brodove štatile su galije koje su patrolirale, bile brze i lako manevrisale, ali nisu mogle izlaziti na otvoreno more. (Kad se otvorio put za Flandriju, brodovi koji su odlazili na Atlantik bili su duži, širi i viši, kako bi izdržali vetrove i struje.) Mletačke flote plovile su na Levant u konvojima pod oružanom zaštitom. Širenje poslovanja podsticalo je rast trgovačke klase i patricijata. Patricijat je zadržao monopol nad najprofitabilnijim poslovima, a srednjoj klasi prepušteni su žitarice, so i vino. Članstvo u Velikom veću je 1297. ograničeno na oko 200 porodica. Zatvaranje, *Serrata*, trebalo je da bude konačno, kako bi se učvrstila aristokratska oligarhija (Rösch 2000, 67-88).

Stato da Mår

U XIV veku u vezama Venecije i Vizantije pojavili su se novi važni akteri. Turci Osmanlije izbili su na obale Male Azije presecajući vizantijski kordon koji ih je držao u Anadoliji. Turci su se prilagođavali moru uz pomoć Grka iz vizantijske flote koju je Mihailo VIII Paleolog raspustio smatrajući da će ga Italijani štiti na moru, i da je bezbedan od Šarla Anžuskog (Charles I d'Anjou, 1227-1285, kralj: 1266-1285) koji se bavio pobunom nakon Sicilijanskog večernja 1282. Pojavili su se mali turski emirati na obali Male Azije, ali isprva obuzeti uzajamnim sukobima. Katalanski najamnici i Turci iz Ajdina napali su mletački Santorini, i Venecija je strahovala da je naredni Krit. Flota Svete lige, napuljski Anžujci, Francuzi i Mleci, očistili su privremeno Egejsko more od pirata. Superiornost pomorskih sistema ogledala se i u odnosu s muslimanima. Hrišćani su održali prevlast u Istočnom Sredozemlju i kad je pala kopnena Vizantija. Vitezi Hospitalci (Jovanovci) su 1291. proterani iz Akre i 1310. zauzeli Rodos. Izgradili su veliku flotu i posvetili s pirateriji. Bez obzira na primirje Venecije i Đenove, 1299-1350, nastupala je epoha nestabilnosti na Levantu. Đenovljani su osvojili Hios 1346. Osmanlije su prethodno, 1331, zauzele Nikeju, spremni da se nude hrišćanima kao najamnici. Jovan VI Kantakuzin (Iōannēs ΣΤ' Kantakouzēnos, 1292-1383, car: 1347-1354) im je 1452. dopustio da se nasele na evropskoj strani Dardanela, u Galipolju (Abulafia 2011, 350-353).

Sredinom XIV veka nastupio je prvi opšti diskontinuitet koji je učinio jedinstvenom sudbinu celog evropskog prostora, i istočnog Sredozemlja. Može se samo nagađati da li je Crna smrt bila neka vrsta prirodnog odgovora na naglu ekonomsku i ljudsku ekspanziju. Demografski rast je pritiskao sve resurse ishrane, rasle su cene žitarica. Poremećena je ravnoteža hrišćanskog i islamskog sveta. Na obalama Sredozemlja nestala je skoro polovina populacije. Kugu su doneli Đenovljani iz Kafe na Krimu, gde je zarazu prenela mongolska vojska koja je opsedala grad. U Carigradu se pojavila u septembru 1347, i stanovnici su počeli da beže raznoseći bolest. Kolabiralo je stanovništvo Ve-

necije i Đenove. Novi udarci kuge ponavljali su se krajem veka usporavajući oporavak (Abulafia 2011, 366–369).

Kuga je prekinula primirje, i Venecija i Đenova su obnovili sukobe. Rat za Kjođu (ostrvo u laguni Venecije) Venecija i Đenova vodile su 1378–1381. nastojeći da, svaka od njih, suvereno ovlada pristupima Egejskom i Crnom moru. Venecija je Dalmaciju predala Ugarskoj, Đenovom su ovladali Viskonti iz Milana. U međuvremenu je izbila pobuna protiv Mletaka na Kritu 1363. Gubitak Dalmacije zapretio je Veneciji presecanjem plovidbe ka Levantu. Đenovljani su 1379. uplovili u lagunu Venecije koja se suočila s najvećim izazovom opstanku od vremena Karolinga, i povukli se tek kad su potrošili zalihe. Venecija je pretrpela poniženje, izgubila Tenedos, nije uspjela da vrati Dalmaciju, priznala je prava Đenove na Kipru, a predajom Treviza pustila Habzburgovce u severnu Italiju. Kako se, u međuvremenu, ipak obnovio demografski i ekonomski rast, besmisao obračuna naveo je Veneciju i Đenovu da razgraniče sfere poslovanja. Venecija je preuzela levantsku trgovinu, kupovala indijske začine u Aleksandriji i Bejrutu, Đenova nabavljala stipsu, žitarice i sušeno voće u istočnom delu Egejskog mora, na obalama Male Azije i Crnog mora (Lane 1973, 190–195).

Venecija se održala takođe zahvaljujući brodogradnji, najbolje organizovanoj industriji na Sredozemlju. Upotreba kompasa omogućila je povidbu cele godine (Mc Neill 1974, 48–50).

Veliki, XV vek Venecije odvijao se uporedo sa izazovima teritorijalnih sila, i uprkos njima. Venecija je potvrdila pomorsku nadmoć u ratu protiv Vizantije 1296–1302/3. Prostor za uspon Venecije u međunarodnim odnosima otvorile su i dve velike krize papstva, Avinjonsko ropstvo 1307–1378, i ona koja je nastupila nakon povratka u Rim, 1378–1415 (Mc Neill 1974, 47).

U odnose na Sredozemlju se tokom prve polovine XV veka pokušao uključiti Alfonso V Aragonski (Alfonso V de Aragón, 1396–1458, kralj: 1416–1458) koji je, po uzoru na Trajana i Hadrijana, razmišljao o obnovi Rimskog carstva dok se suočavao sa osmanskim izazovom. Namera da dominira Italijom odvlačila ga je od Španije, a njegov najvažniji poduhvat bilo je osvajanje Napulja 1442. Pojava Alfonsa V Aragonskog privremeno je smirila odnose u Italiji kojom su, od sredine XV veka, dominirali veći teritorijalni sistemi, s različitim uređenjima, Milano, Venecija, Firenca, Papska država i Aragonsko kraljevstvo. Mir u Lodiju s Milanom i Firencem 1454. bio je kraj ambicija Alfonsa V da dominira celom Italijom, ali je obezbedio predah od ratova u narednih pola veka (Abulafia 2011, 383). Venecija je učestvovala u neuspešnom krstaškom pohodu koji je okončan 1444. kod Varne. Pre svega zbog nemogućnosti Italije da se značajnije mobilize, 1453. pao je Carigrad. Mletački trgovci učestvovali su u odbrani, ali su već nakon nekoliko meseci dobili od Mehmeda II Osvajača (1432–1481, sultan: 1444–1446; 1451–1481) slobodu trgovine i odobrenje da ustanove četvrt u Carigradu kojom će upravljati konzul, *bailo*, u zamenu za taksu od 2 procenta na sve transakcije (Crouzet, 2005, 81). Taksu je sultan, međutim, već 1460. podigao na 5 procenata, najavljujući epohu sukoba u kojoj je Veneciji sužen prostor kretanja, time i poslovanja (Mc Neill 1974, 86).

Turci su se brzo oporavili od poraza od Tamerlana 1402. Vizantija je prodala Solun Veneciji 1423, ali su ga Turci osvojili već 1430. Još uvek, ipak, nije isteklo međurazdoblje čuvanja kontinuiteta. Mehmed II imao je ambiciju da obnovi Rimsko carstvo koje bi obuhvatilo rimski, vizantijski i islamski koncept vlasti. Grčki pisari iz njegove kancelarije pominjali su ga kao "Vasilevs" i "Avtokrator Romeja". Razmišljao je da postane i gospodar novoga starog Rima. Naredna kriza na kojoj se prelamao opstanak Venecije u novom, osmanskom poretku, koji se i dalje delimično držao vizantijskog nasleđa, bila je Skenderbegova (Gjergj Kastrioti Skënderbej, 1405–1468) pobuna u Albaniji, 1443. Alfonso V podržao je Skenderbega protiv Turske, jer je gubitak Albanije pretio turskim pritiskom na južnu Italiju. Malo pre pada Carigrada nameravao je preuzme vlast od poslednjeg vizantijskog cara Konstantina XI (Kōnstantinos Palaiologos, 1405–1453, car: 1449–1453). Skenderbegova pobuna suočila je Mehmeda II s tolerancijom vazalnih autonomija, štaviše Skenderbeg je školovan i sazeo na osmanskom dvoru, i postao otpadnik. Osmanska vlast morala se nametnuti neposredno kako bi se obezbedio izlazak na Jadransko more. Pobuna u Albaniji ugasila se, međutim, tek Skenderbegovom smrću 1468. Mehmed II je 1478. uspostavio vlast u Valoni i Skadru. Drač je ostao mletački do početka XVI veka. Venecija se morala prilagođavati neposrednom turskom prisustvu. Od 1420. držala je i Kotor. Ali nije pomogla Skenderbegu iz bojazni da će ugroziti poslove u Carigradu. Gubitak Albanije bio je velika cena na koju je primorana. Za Veneciju je Albanija bila pre svega podrška plovidbi, nabavljala je so, i iz Albanije je mogla kontrolisati puteve prema unutrašnjosti (Abulafia 2011, 384–388).

Turci su napali mletačke baze u Egejskom moru, i primorali Veneciju mirom iz 1479. da i zvanično preda Lemnos i Negroponte (Eubeja), povuče se iz Skadra u Albaniji, i Porti plaća 10.000 dukata u zamenu za pravo trgovine u Osmanskom carstvu. Zadržala je Krit i Krf, i važna utvrđenja na Peloponezu, Koron i Modon (Mc Neill 1974, 88).

Porazom u prvom ratu protiv Osmanskog carstva Venecija je izgubila samostalnost u međunarodnoj politici koja nametala oslonac na neku od evropskih sila, u odnosima i sa Osmanskim carstvom, i sa svima ostalim. Inferiornost je upućivala na prilagođavanje koje je postalo jedini garant opstanka, i trajanja. Porta je i ubuduće Veneciji izdavala privilegije. Uspostavljen je složen sistem uzajamnih veza, koji se u važnim pojedinostima oslanjao na prethodna iskustva Venecije i Vizantije. Na toj osnovi bi se moglo postaviti i pitanje o kontinuitetima svakodnevnog života u zajednicama u kojima je Venecija uspostavila uticaj od početka XIII veka. Turci su bili spremni da i ubuduće tolerišu mletačke trgovce, kako su činili vizantijski i muslimanski vladari vekovima unazad. Za Osmansko carstvo su, ipak, teritorijalne pretenzije Venecije i Đenove na mora i ostrva bile neprihvatljive. Jadransko more više nije bilo samo Zaliv Venecije. Vitezi s Rodosa ometali su komunikacije Carigrada sa Egiptom, Hospitalci su kontrolisali i Bodrum na kopnu. Za Mehmeda II je, lično, Rodos bio jedan od simbola antičkog sveta, za čije se nasleđe takođe vezivao. Prva velika turska opsada Rodosa 1480. nije uspela, zaključen je mir, Hospitalci se obavezali da neće napadati turske brodove. Opsada je daleko

odjeknula na hrišćanskom Zapadu. Turci su iste godine, privremeno, zauzeli Otranto, zahvaljujući mletačkim brodovima koji su prevezli njihove trupe, bez obzira na protivljenje vlasti u Veneciji. Neposredna opasnost za južnu Italiju nestala je smrću Mehmeda II 1481, ali su Turci nastavili da napadaju Italiju do sredine XVI veka, koristeći metež Italijanskih ratova, naročito neprijateljstvo Španije i Francuske. Venecija je 1489. napokon uspostavila, od protektorata, suverenitet nad Kiprom (Richard 1973, 674-675). Turci su 1499. zaposele većinu mletačkih tvrđava u Grčkoj. Venecija je izgubila Navarino i Lepanto, potom i Drač i, privremeno, Koron i Modon. Zauzvrat, zauzela je Kefaloniju i Itaku, i utvrdila položaj u Jonskom moru. Ujedno je okončan njen veliki XV vek (Crouzet 2005, 81–82).

Na početku Italijanskih ratova 1494-1559. Šarl VIII (Charles VIII, 1470–1498, kralj: 1483–1498) i Fernando II Aragonski (Fernando II de Aragón, 1452–1516, kralj: 1479–1516) poduhvat protiv Turaka smestili su u duboke osnove svojih namera, smatrajući da mora krenuti iz južne Italije. Šarl VIII je zauzeo Napulj, ali se povukao. Venecija je osećala pritiske sa svih strana. Veneciji nisu uvek odgovali krstaški planovi evropskih vladara, koji su, obično ograničenog domašaja, pre svega ugrožavali plovidbu i poslovanje. Krajem XV veka Venecija je uspostavila kontrolu nad lukama u Apuliji, kako bi osigurala Otrantski prolaz. Uzeli su 1495. Monopoli od Francuza, i ubedili Ferantea II Aragonskog da im prepusti Trapani, Brindizi, Otranto, i držali ih do 1509. Iz južne Italije izvozili su žitarice, vina, so, ulja i šalitru za topove. Ali je gubitak Drača 1502. lišio Veneciju najvažnije stanice u Albaniji (Abulafia 2011, 387–388).

Do kraja XV veka Mediteran je podeljen između osmanskog istoka i hrišćanskog zapada. Ali ta granica nije bila uvek jasna, niti stroga. Uspostavljeni su mostovi saradnje, koji su bili okvir svakodnevnog života. Osmanski dvor bio je opčinjen zapadnjačkom kulturom, zapadnjaci su se trudili da istočnjake razumeju. Ugledajući se na Vizantiju, Osmansko carstvo je u institucionalna polazišta, i praksu, unelo razumevanje važnosti neutralnih teritorija, tačaka, i sistemskih mehanizama, koje su preuzele Mletačka i Dubrovačka republika.

Venecija je iznikla iz vizantijske prošlosti, i očuvala neke od vitalnih funkcija postvizantijske budućnosti (dok je nastajala u lagunama, Venecija je "profitirala" kao deo Vizantijskog carstva - Crouzet 2005, 57). Smeštena na evropskoj periferiji Vizantije, uspela je da nadživi njena dva sloma. Venecija se osamostalila od Vizantije u sukobu s Manojlom I Komninom (Manouël I Komnēnos, 1118–1180, car: 1143–1180), kad je, 1172, pa 1178, počela da bira dužda kao suverenog vladara sa ograničenim mandatom, s naglašenim pravima i obavezama aristokratije koja je imala isključivu nadležnost upravljanja javnim poslovima (McNeill 1974, 26–27). Četvrti krstaški rat omogućio je Veneciji da uspostavi suverenu državu, *Stato da Màr*, od 1204. do kraja Republike 1797. Venecija je mogla da samostalno pregovara sa stranim državama. Uspostavljanje Latinskog carstva 1204–1261. omogućilo je integraciju Venecije u feudalnu strukturu koja je bila tuđa mletačkom domaćem uređenju, političkom sistemu i mentalitetu, i to prvobitno prilagođavanje bilo je priprema za trajanje, i opstanak, u narednih pola milenijuma. Od početka Italijanskih rato-

va, bila je čvorište evropske diplomatije i tržnica razmene obaveštajnih podataka (Samarđić 2005, 170–190).

Nastanak mletačkog pomorskog carstva bio je postepen. Ishod Četvrtog krstaškog rata omogućio je teritorijalne dobitke u istočnom Mediteranu. Kad je Latinsko carstvo nestalo 1261, Venecija je mogla samostalnije da uvežbava svoj politički pragmatizam i fleksibilnost na udaljenim teritorijama. Političko uređenje, i odbrana, postali su preimarni zadatak mletačke vladajuće klase. Venecija je bila grad država, aristokratska oligarhijska republika i ekonomska imperija. Sama Venecija nije pominjala pojam imperije. Isprva “komuna”, od 1423. Venecija je političku moć definisala pojmovima *Signoria* ili *Dominium* (Crouzet 2005, 133). Pravo na Jadransko more, Golfo di Venezia, polagala je pozivajući se na posredovanje u pomirenju pape i cara 1177. Ceremonija “venčanja mora” bila je vekovima zvanična komemoracija toga događaja. Nagledanje plovidbe Jadranskim morem ušlo je u ugovor s Turskom 1573, mada je uređena plovidba Jadranom u narednom veku postala veliko opterećenje za mletačku flotu zbog piraterije koja je ugrožavala i mletačke i osmanske interese (Abulafia 2011, 358).

Venecija i postvizantijski svet

Zahvaljujući svojoj prilagodljivosti, Venecija je premostila epohe, posluživši se Vizantijom i njenom istorijom, i iskustvom stabilnosti, institucija, ideologije. Ostale države prelomnih vremena, između 1204. i 1559, u Italiji i Jugoistočnoj Evropi, i severno od Alpa, često su menjale karakter vladavine i institucija. Izuzetnost Venecije doprinela je njenoj sposobnosti da preživi epohe, i uspostavlja kontinuitete. “Mit” o Veneciji je uverenje o jednoj idealnoj republici, o funkcionalnom pomorskom sistemu, o nezavisnoj državi koja je ljubomorno čuvala društveni poredak i vrednosti rada, pokretljivosti, nekad i samožrtvovanja. Fernan Braudel je ipak smatrao da Venecija nije bila u stanju da se sabrazi ekonomskim promenama u XVI veku, ali se ipak pomirila s novim statusom u ekonomskim i političkim odnosima koji su nastupili nakon Italijanskih ratova, i trajala još četvrt milenijuma.

Politička dogma mletačke oligarhije uvažavala je stvarnost kojoj su se pretežno prilagođavali poslovni, time i državni interesi. Mletačka i grčka propaganda upozoravale su na osmansku tiraniju. Taj zajednički stav, i taj diskurs, bili su doktrina odnosa s hrišćanskim podanicima ili partnerima na krajinama prema Osmanskom carstvu, ili sa one strane osmanskih granica. Drugim rečima, Venecija je uticala i na trans-imperijalne podanike koji su obitavali na granicama sa Osmanskim carstvom. Položaj i ponašanje uskoka, njihove aktivnosti sa obe strane granice, donekle su podsećali na prošlost stanovništva na obodima Vizantije. Senat je vodio spoljnu politiku, ali su konkretnu vlast vršile lokalne elite na Levantu. Venecija je čuvala lokalne zakone i običaje, a mletački magistrati bili na vrhu lokalnih hijerarhija. Zbog jezičkih razlika lokalne elite su posredovale između Venecije i domaćeg stanovništva. Davale su i vojnu službu u zamenu za održanje feudalnih dobara i prihoda. Na Jonskim ostrvima je uloga lokalne elite bila naročito izražena u poslednjim decenijama Republike. Bez obzira na načelo *volumus ut omnes nostrae jurisdictioni supposi-*

ti ipsi statutis utantur Venecija nije instistirala na nametanju svojih zakona, mada su *Statutum novum* Jakopa Tijepola (Jacopo Tiepolo, ? –1249, “duca di Candia” 1212, dužd: 1229–1232) postali pomoćni izvor prava na svim teritorijama, a sve žalbe se slale u Veneciju. Upravljanje pravdom Republika je smatrala najvišim znakom imperiuma. Venecija je ipak čuvala lokalne posebnosti, uvek kad je to bilo u službi njenih potreba. Zatečeni feudalni odnosi zadržali su se u Egejskom arhipelagu. Krit je imao posebno uređenje, u mletačkom posedu duže od 450 godina (1211–1669). Jonska ostrva, od kojih je najveći i najvažniji Krf (1386–1797), menjala su strukturu zahvaljujući stalnom naseljavanju iz zaleđa (Madden 2012, 161–162).

Oblici svakodnevnog života koji su se očuvali u postvizantijskom svetu oslanjali su se na kontinuitete sredozemnih gradova i naselja, koji su ostali centri kulturne dominacije. Jedan uporedni, ali takođe poseban život odvijao se u priobalnim naseljima koja su okrenula leđa moru i s pomorstvom i morskim životom imala malo iskustva. Opozicija obala-kopno igrala je dominantnu ulogu u društvenoj organizaciji prostora, moći i kulture na Mediteranu. Mediteranske luke bile su tačke kojima su se uspostavljale vitalne veze. Konstanta lučkih gradova je strujanje, prolaznost, bogate komunikacije. U njima je očuvana koncentracija ljudi, moći i društvenog i kulturnog kapitala (Driesen 2005, 129–130).

Latinski Mediteran bio je prilagodljiv kao visoko sekularizovan, u kontrastu s pravoslavnim balkanskim Mediteranom i njegovim islamskim džepovima. Na ostrvima Egejskog arhipelaga dominirao je mletački patricijat, ali je u dubinama društva uspostavljena “italo-grčka simbioza”). Jedina jasna linija razdvajanja bila je konfesionalna (Spuler 1973, 682). Kontinuiteti mediteranske svakodnevice, koji su trajali bez obzira na smenu imperija, i sve prateće duboke promene, mogu sve jasno utvrditi zahvaljujući zapadnjačkim svedočanstvima veka koja su uzimala u obzir vizantijsko, ne samo grčko antičko nasleđe. U godinama koje su se približavale oslobodilačkim pokretima i nacionalnom preporodu, Grcima je, u njihovom odnosu sa evropskim svetom, antičko predanje nudilo uverljiviji politički i kulturni legitimitet od vizantijske prošlosti. U oskudici materijalnih ostataka, kao da su zaboravljali Vizantiju, njevu životnu stvarnost koja je trajala pod koprenom ideologije. U putopisima i kraćim zapisima iz XVIII veka ostaju upečatljive napomene o ličnim karakterima, naročito “porocima”, “od klasičnog perioda do poslednjig vizantijskog cara”. Džejms Porter (James Porter, 1768) poredio je Grke iz Tukididovih opisa Peloponeskih ratova i Vizantijskog carstva, zapažajući da su “lukavi”, skloni intrigama, “isprazni”, “osvetoljubivi”. Takođe, da su pod vizantijskim carevima izgubili smisao za umetnost i nauku. Šoazel-Gufije (Choiseul-Gouffier, 1782) delio je takvo mišljenje, da je pod Vizantijom kolabirala grčka kultura. Ridzel (Riedesel, 1771) je zapisao da su “Turci, zajedno s Venecijancima, isprljali grčku krv, i snose najveću odgovornost za to nazadovanje, da su zamračili i krivotvorili grčku gramatiku” (Saïd 2005, 276–279).

Ispitivanja društvenih odnosa, kultura i karaktera na Jonskim ostrvima krajem XVIII otkrivaju male, lokalne svetove različitosti, bez obzira na starinu i dugo trajanje. Vizantijski slojevi predanja, i sećanja, sačuvani su bez obzira na

periferni status, u teritorijalnom smislu, ili upravo zahvaljujući prilagodljivoj toleranciji mletačkih vlasti. Većina stanovnika živela je po selima. Na Kefaloniji su staništa gotovo demonstrativno zaklonjena od mora. Gradovi su se brže menjali, i italijanizirali. Krf i Lefkada bili su, pre svega demografski, upućeni na Epir, Zakintos, na Peloponez. Iz zaleđa su dopirali i politički uticaji, obično razarajući za domaće odnose i oblike života. "U materijalnoj kulturi bogatiji ostrvljani su oponašali Venecijance ali su u svojim običajima, sujeverju, strahovima, nepoverenju, okrutnosti, i dalje veoma podsećali na stanovnike turskih balkanskih provincija sa kojima su delili granicu. S druge strane, pojedini običaji, poput krvne osvete i sklapanja porodičnih saveza, veoma su bili slični običajima koji su postojali u Apuliji i Kalabriji, kao i drugim delovima Mediterana". Venecija je poštovala grčka verovanja. "Grci su imali pravo na propoved dok god to ne bi zloupotrebljavali radi raspirivanja mržnje prema Republici ili prema latinskoj veri. Na osnovu zajedničkih procesija, službi, pa čak i molitvi u kojima su pravoslavni sveštenici pominjali i Papu, može se zaključiti da je Veneciji bilo veoma važno da ni na koji način ne povredi verski identitet većine ostrvljana". Sveštenici i monasi ponekad su učestvovali u mletačkim vojnim pohodima. Poštovali su se običaji iz vizantijskih vremena, od vendete do kultova svetih, a vremenom usvajali novi verski praznici kako se hristijanizacija odvijala i u zapadnoj i u istočnim crkvama, naročito tokom XVIII veka (Dajč 2016, 155–172).

Venecija se, od prapočetaka, samostalno razvijala zahvaljujući slabosti vizantijske vlasti na italijanskoj periferiji. Doprinela je prvom padu Vizantije, preuzela njene važne privredne tokove i društvene zajednice, i oslabila njenu sistemsku monolitnost pred osmanskim napadima. Venecija je parazitirala na umirućem telu Vizantije ali je, nakon njenoga konačnog nestanka čuvala njeno mediteransko nasleđe, naročito priobalnu gradsku civilizaciju. Latinski elementi u vizantijskoj kulturi postali jedan od njenih slojeva pojavom i zadržavanjem Mletaka i Đenovljana, i prilagođavali se zatečenim običajima i institucijama, ali i sredozemnim oblicima života koji su bili jedan od zajedničkih imenitelja vizantijskog sveta i Venecije kao grada, republike, imperijalne strukture i sistema funkcija. Prvi pad Vizantije i pojava Venecije u osnovama su i važnog istorijskog procesa čiji se kontinuitet prati do grčke nacionalne revolucije u XIX veku, koja je bila kulminacija osećanja i pokreta koji su se mogli nazreti u XIII veku. Četvrti krstaški rat proizveo je anarhiju, isprva i opštu zbnunjenost, ali su vitalne snage otpora bile usmerene na latinske osvajače. "Vizantijski Helenizam" trebalo je da uspostavi kontinuitet epoha koje je grčki nacionalni pokret sabirao u "Velikoj ideji" (Μεγάλη Ιδέα). Četvrti krstaški rat doprineo je i dubljem raskolu istočnog i zapadnog hrišćanstva. Politički centri, ili područja, novog Helenizma postali su Nikeja, Trapezunt, Epir, Makedonija i Moreja, i zato je on bio više lokalnog karaktera, nego diktiran iz metropole. Venecija je, međutim, uspostavila trajno prisustvo na Jonskim ostrvima i na Peloponezu. Jedna od važnih osobina grčkog nacionalnog pokreta bila je težnja individualizmu, za čijim se poreklo tragalo u grčkoj antici, ali je nova stvarnost individualizma bila i mletačka uprava, u saglasju i sa ekonomskim prioritetima, i sa stvarnošću sredozemne gradske kulture. Grci su istica-

li istorijsko poreklo časti, ponosa i prestiža. (Potreba za novim jedinstvom, takođe zasnovana na antičkim korenima, ali i na tada savremenoj humanističkoj učenosti i renesansnoj kulturi, bila je takođe odlika italijanskog pokreta za ujedinjenje i preporod.) Pojam Helenizma počeo se koristiti umesto pojma Rima nakon 1204, upravo kako bi se podvukle kulturne razlike Grka i Latina. U poslednja dva veka u pisanoj zaostavštini vizantijske kulture česti su pojmovi *γένος* i *ἔθνος*. Ali je opozicija prema Latinima počela da se premešta na Osmansko carstvo i islam. Drugi pad Vizantije 1453. proizveo je novu zbunjenost, a jedan od odgovora postala je idealizacija prošlosti hrišćanske imperije (Moles 1969, 96–105).

Jedna “velika” istraživačka epoha u istorijskoj nauci završava, nakon Lepanta, špansko-turskim primirjem 1580 (Fusaro 2010, 4). Ta epoha je, između ostalog, vremenski, ali ne dovoljno i tematski podudarna s razdobljem koje je, bez obzira na promene koje su nastupile postepenim nestankom Vizantije, otkrivalo brodelovsko “dugo trajanje”. I u kontekstu “velike”, “pojavne” istorije, Mediteran je, u XVII i XVIII veku, evropsko “unutrašnje” more, prostor prelamanja sila, uticaja, poslovnih interesa, kultura. U XVII veku još uvek nije bilo prevlasti nijedne pomorske sile na Mediteranu. Venecija je u Vizantiju unela ne samo poslovne prakse i institucije, Venecija je poznom vizantijskom i postvizantijskom svetu prenela i svoje urbano iskustvo. Fernan Braudel je napomenuo da su gradovi matrice sredozemne civilizacije (Symcox 2010, 71). “Venecija je okrenula leđa kontinentu za koji je bila usidrena kao jedan komad Orijenta: njeni pogledi, njeni poduhvati bili su, od početaka, prema moru i prema Istoku” (Mollat, Braunstein, Hocquet 1973, 522).

U Lepantskoj bici privremeno su oslabljene i jedna i druga strana, i mletačka i osmanska, a istorijsku prednost iznele su “nacije” koje nisu učestvovala u sukobu (Kocić 2010, 243–266). U novoj preraspodeli moći na istočnom Mediteranu i Venecija i Osmansko carstvo gubili su apsolutnu prevlast u svojim domenima. Engleski i nizozemski brodovi pojavili su se s namerom da se uspostave novi poslovni odnosi, pre nego s potrebom da uvuku Portu u političke intrige (Kocić, 2014, 59–94). Ratovi sa Osmanskim carstvom u drugoj polovini XVII i početkom XVIII veka (1645–1669; 1684–1699; 1714–1718) Veneciji su nanosili ogromne poslovne gubitke, ostajala je bez pomorskih uporišta i teritorija, gubila autoritet u malim postvizantijskim svetovima nad kojima je pokušavala da sačuva vlast i uticaj. Ratovi Venecije i Osmanskog carstva okretali su Grke i protiv Venecije i protiv Osmanskog carstva. Štaviše, tokom osvajanja Moreje 1715–1716. grčko stanovništvo potpuno se okrenulo osmanskoj strani. Venecija je zauvek izgubila Peloponez, ključni posed kojim je preuzela svoj deo vizantijskog nasleđa. Veneciji je ogromnu štetu nanosila i piraterija koja je bila i odraz rastućeg nereda na mletačkim i osmanskim periferijama (Kocić-Samardžić, 2019, 293–301). Osipanjem vitalnih snaga starog Mediterana bledele su i snage koje su ostajale u prošlosti. Sećanje na Vizantiju takođe se ideološki pročišćavalo od latinskih, mletačkih slojeva, kako bi postalo potpora nacionalnim pokretima koji su videli prioritet u postavljanju opozicije prema osmanskom i mletačkom nasleđu.

Zaključak

Mletačka postvizantijska epoha trajala je u jednome posebnom kulturnom prožimanju. Njena fizička stvarnost bilo je Sredozemno more, sa obalama, ostrvima i putevima koji su povezivali Bliski istok sa evropskim svetovima. Venecija je bila sistem funkcija, a njena teritorijalna logika svedena na neposredno italijansko zaleđe, i prekomorska uporišta, strateška i poslovna, od kojih je zavisila sredozemna plovidba. Pad Vizantije za Veneciju nije bio zastoј u plovidbi, poslovanju, svakodnevnom životu, institucijama. Sličan je bio primer Dubrovačke republike, čiji je sistem funkcija prodirao duboko u balkansko zaleđe, i time, više od mletačkog, bio kontinentalnog karaktera. Venecija je u kulture grčkih svetova na ostrvima, u kontinentalnim lukama, ili na Peloponezu, unosila italijanske elemente, dok su oni vizantijski gotovo milenijum unazad bili prisutni u Veneciji ili njenoj široj okolini. Venecija je politička, ekonomska, institucionalna metropola, milje raskoši i galantnog života. Ona imperijalna, velika Venecija bila je skupina i njenih poseda, i njenih funkcija, u kojima se odvijao kontinuitet svakodnevice. Geografija Venecije je bila simbolična koliko i stvarna. Pojava Turaka na Mediteranu i uključivanje Venecije u prvu zajedničku evropsku politiku krajem XV veka, u vremenu koje je podudarno s vrhuncem njenih ekonomskih aktivnosti, bili su novi, dramatički procesi koji u otkrivali Veneciju u pripadnosti prethodnom vremenu zatvorenog, rigidnog staleškog društva, srednjovekovnih poimanja institucija, i njenih dubokih veza s Vizantijom. Vizantijski Mediteran bio je i mletački.

Bibliografija

- Abulafia, D. 2011. *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. New York: Oxford University Press.
- Crouzet-Pavan, E. 2005. *Venice Triumphant: The Horizons of a Myth*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Dajč, H. 2016. *Sumrak Starog Mediterana: Jonska ostrva 1774–1815*. Beograd: HeraEdu.
- Driessen, H. 2005. "Mediterranean Port Cities: Cosmopolitanism Reconsidered". *History and Anthropology*, Vol. 16, No. 1, 129–141.
- H. McNeil, W. 1974. *Venice. The Hinge of Europe 1081–1797*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Fusaro, M. 2012. "After Braudel: a Reassessment of Mediterranean History Between the Northern Invasion and the Caravane Maritime". U: *Trade and Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean. Braudel's Maritime Legacy* (Eds. Maria Fusaro, Colin Heywood, Mohamed-Salah Omri). London and New York: I.B.Tauris Publishers, 1–22.
- Lane, F. C. 1973. *Venice. A Maritime Republic*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Коцић, М. 2010. Битка код Лепанта као прекретница у односима на Медитерану. *Историјски часопис*, LIX, 243–266.
- Kocić, M. 2014. *Diplomatija u službi kapitala: evropske nacije na osmanskom Levantu (XVI–XVIII vek)*. Beograd: Hesperiaedu–Filozofski fakultet–Novi Balkanološki institut.

- Kocić, M. V. – Samardžić, N. R. 2019. Dve strane jednog napada: otmica britanskog trgovačkog broda *Adventure* 1718. godine. *Annales. Anali za istarske in mediteranske študije. Series historia et sociologia*, vol. 29, n° 2, 293–302.
- Madden, T. F. 2012. *Venice. A New History*. London: Viking Penguin.
- Manussacas, M. L. 1973. "L'isola di creta sotto il dominio veneziano. Problemi e ricerche." U: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*. Vol. I. Storia-Diritto-Economia. Parte Seconda (Ed. Agostino Pertusi). Leo S. Olschi Editore: Firenze, 473–514.
- Mollat, M; Braunstein, Ph; Hocquet, J. C. 1973. «Réflexions sur l'expansion vénitienne en Méditerranée». U: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*. Vol. I. Storia-Diritto-Economia. Parte Seconda (Ed. Agostino Pertusi). Leo S. Olschi Editore: Firenze, 515–539.
- Moles, I. N. 1969. "Nationalism and Byzantine Greece". *Greek, Roman and Byzantine Studies* 10, 95-107.
- Nicol, Donald M. 1988. *Byzantium and Venice: a study in diplomatic and cultural relation*. New York: Cambridge University Press.
- Norwich, J. J. 2007. *The Middle Sea: A History of the Mediterranean*. New York: Vintage Books.
- Palumbo, P. F. 1989. *Per la storia delle relazioni adriatiche*. Roma: Centro di studi sulle civiltà adriatica.
- Richard, J. 1973. «Chypre du protectorat à la domination vénitienne». U: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*. Vol. I. Storia-Diritto-Economia. Parte Seconda (Ed. Agostino Pertusi). Leo S. Olschi Editore: Firenze, 675–677.
- Rösch, G. 2000. "The Serrata of the Great Council and Venetian Society, 1286–1323". U: *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797* (Eds. John Martin, Dennis Romano). Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 67–88.
- Said, S. 2005. "The Mirage of Greek Continuity: On the Uses and Abuses of Analogy in Some Travel Narratives from the Seventeenth to the Eighteenth Century". U: *Rethinking the Mediterranean* (Ed. W. V. Harris). New York: Oxford University Press, 268–293.
- Samardžić, N. 2005. *Karlo V*. Beograd.
- Spuler, B. 1973. «Les Chrétiens orientaux et leurs relations avec les Vénitiens et les Italiens en général pendant la domination Latine dans le Levant». U: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*. Vol. I. Storia-Diritto-Economia. Parte Seconda (Ed. Agostino Pertusi). Leo S. Olschi Editore: Firenze, 679–686.
- Symcox, G. 2010. "Braudel and the Mediterranean City". U: *Braudel Revisited. The Mediterranean World, 1600–1800* (Eds. Gabriel Piterberg, Teofilo F. Ruiz, Geoffrey Symcox). University of Toronto Press 2010, 35–52.

VENICE IN THE CONTINUITIES OF THE LATE BYZANTINE AND THE POST-BYZANTINE MEDITERRANEAN

Summary

Byzantium gradually disappeared, and Venice was taking over its naval strategic points and vital economic functions. In the history of their complex relations, the everyday Mediterranean life continued to last guided by its immanent needs of survival and prosperity. That phenomenon requires deeper examinations and

research. Byzantium was a predominantly territorial empire. Venetian Republic was shaped by the seas, coasts, islands and maritime routes connecting the Middle East with European markets. Venice was a system of functions: navigation, businesses, logistics. The final fall of Byzantium in 1453 did not forcefully impose discontinuity in navigation, business, everyday life, institutions. By the end of the 15th century, Venice was at the peak of its commercial activities. The example of the Republic of Dubrovnik was similar, whose system of functions penetrated deep into the Balkan hinterland, and was more of a continental character. Byzantine influences lasted in Venice for almost a millennium. The city of Venice was a political, economic, institutional center, famous of luxury and gallant life. Venice introduced Italian elements into the cultures of the Greek worlds on the islands, in the ports, or the Peloponnese. Imperial Venice was a system of ports, small territorial holdings and islands, where a different everyday life took place, away from the metropolis. The geography of Venice was as symbolic as it was real. The appearance of the Turks in the Mediterranean directed Venice to a more coherent European policy. Venice nevertheless managed to bridge two eras of the Eastern Mediterranean, the late Byzantine and the upcoming Ottoman. The Venetian politics, institutions and worldviews were also based on the "Braudelian" continuities of the Mediterranean everyday lives and realities. The Byzantine Mediterranean was also Venetian, and lasted even in later times. In the 17th and 18th centuries, the Mediterranean was still European "inner" sea, a living space unique in preserving diversity.

Key words: Venice, Byzantine empire, Ottoman empire, Greeks, Turks, system of functions, navigation, businesses, logistics, everyday life